

La participació de la noblesa mallorquina en el procés desvinculador (1768-1862)*

per Antònia Morey Tous

Presentació

En aquest article s'estudien les repercussions d'una de les mesures de la reforma agrària liberal —l'abolició dels vincles i dels fideïcomisos— sobre els patrimonis nobiliaris mallorquins, és a dir, sobre el grup social que des del segle XVI fins ben entrat el XIX monopolitzà la gran propietat illenca: les possessions.¹ Diversos estudis corroboren el predomini social i econòmic de la noblesa durant el període de temps esmentat i, de fet, la nostra recerca concreta ha posat de manifest que abans de la reforma il·lustrada de la propietat vinculada, és a dir, a mitjan set-cents, els membres d'aquest grup social posseïen prop d'un 70% de la gran propietat.²

En qualsevol cas, l'interès per ampliar els aspectes fins ara estudiats o de matissar, si més no, alguns plantejaments inicials és també innegable i, com indicà ja fa temps J. Suau, hi ha diversos temes relacionats amb el grup nobiliari que requereixen investigacions concretes,³ com per exemple el relatiu als mitjans

* Sigles i abreviatures més utilitzades: AHN= Archivo Histórico Nacional; AMP= Arxiu Municipal de Palma; ARM= Arxiu del Regne de Mallorca; BBM= Biblioteca Bartomeu March (Palma); BSAL= Butlletí de la Societat Arqueològica Lul·liana; LP= sèrie documental de l'AMP.

1. Aquesta problemàtica constitueix, de fet, el tema d'estudi de la meua tesi doctoral: A. MOREY, *Noblesa i desvinculació a Mallorca als segles XVIII i XIX: les repercussions de la legislació desvinculadora sobre els patrimonis nobiliaris*, Universitat de les Illes Balears, 1997. En realitat, el contingut d'aquest article procedeix, fonamentalment, del capítol dedicat al mercat de la terra. D'entre els diferents estudis que tracten sobre el grup nobiliari vegeu, per exemple, la tesi de P. DE MONTANER, *El brazo noble mallorquín durante los siglos XVI y XVII: su estructura y sus bases económicas*, Universitat Central de Barcelona, 1978; la investigació més recent de G. JOVER, *Desenvolupament econòmic i societat rural a Mallorca: feudalisme, latifundi i pagesia, 1500-1800*, Universitat de Barcelona, 1997 i l'article ja clàssic d'I. MOLL i J. SUAU, «Senyors i pagesos a Mallorca (1718-1860/70)», *Estudis d'Història Agrària* 2, 1979, 95-191.

2. Aquests càlculs figuren, fonamentalment, en el capítol segon de la tesi citada: MOREY, *Noblesa i desvinculació...*, 125. Vegeu, d'altra banda, les estimacions fetes per JOVER, *Desenvolupament econòmic...*; les dades proporcionades per L. S. HABSBURG-LORENA, *Las Baleares por la palabra y el grabado*, Palma, Sa Nostra, 1982-1993, vol. 5, 40-45, i l'estudi també ja clàssic de J. BISSON, *La terre et l'homme aux Iles Baléares*, Aix-en-Provence, Edisud, 1977.

3. J. SUAU i PUIG, *El món rural mallorquí*, Barcelona, Curial, 1991, 30-32. En relació a les revisions sobre la consideració del grup nobiliari, destaquen les matisacions fetes per C. MANERA,

que li permeteren mantenir la seva condició de grup terratinent hegemònic al llarg del temps. A més, aquesta qüestió té molt a veure, segons el nostre parer, amb l'ampli abast assolit per una forma de vinculació concreta com és el fideïcomís, una institució similar al *mayorazgo* castellà, que obligava a respectar l'ordre de successió establert pel fundador i que només permetia l'alienació dels béns fideïcomesos per causes molt concretes⁴ o amb una autorització reial prèvia.

Dels nombrosos informes suscitats sobre la matèria durant la segona meitat del set-cents es desprèn, no obstant això, que ni les detraccions legals ni la possibilitat d'obtenir permís reial garantien que les terres de fideïcomís circulassin més que les sotmeses a altres formes de vinculació. Era freqüent, com denuncià al 1788 el síndic personer de l'Ajuntament de Palma, que a la llarga els successors de béns fideïcomesos incomodassin els hereus dels quals, en altre temps, havien adquirit terres gràcies a la possibilitat de fer certes detraccions. Els plets solien durar molts d'anys i gairebé sempre es resolien a favor dels fideïcomissaris. Per aquesta raó els descendents dels compradors no tenien més remei que tornar aquelles terres que els havien costat una entrada i un cens anual i sobre les quals havien invertit:

«El Exponente ha visto con dolor en los años del ejercicio de la Abogacia que profesada en esta Ysla el crecido numero destes exemplares que hay en el dia, y hubo en todos tiempos y en los varios Tribunales con imponderable daño al estado, y de las conciencias, mirandose con horror en el comun, y no le permite su empleo de Personero con que lo representa oír con indolencia los clamores no solo de los perjudicados, sino de todas las Gentes sensatas (...) de modo que en el distrito de una sola villa, que es la de Arta se hallan mas de 145 vecinos, y Colonos útiles, la mayor parte Labradores pobres, sufriendo un pleyto mui dispendioso que les propuso un particular ya en el año 1735 con el pretexto de un fideicomiso fundado por Jayme Morey para desalojarlos de las suertes

•Resistir i créixer: canvi econòmic i classes socials a la Mallorca del segle XVIII, *Randa* 26, 1990, 61-66 als plantejaments d'I. MOLL i J. SUAU, «Memoria explicativa del estado de la isla de Mallorca en el siglo XVIII». FERNÁNDEZ, R., ed. *España en el siglo XVIII. Homenaje a Pierre Vilar*, Barcelona, Crítica, 264-265. C. Manera argumenta que a la segona meitat del set-cents, des d'una òptica sociopolítica i des del punt de vista de la propietat de la terra, el pes de la noblesa era encara indiscutible, però que ja no es podia dir el mateix respecte al seu domini econòmic.

4. Els fideïcomisos no es regien, a diferència de les institucions vinculars de Castella, per les lleis de Toro, sinó pel dret comú vigent a cada territori i permetien un conjunt de detraccions (legals i accidentals), com per exemple, pagar dots, lligítimes, deutes del difunt, millores, etc. Una altra diferència important consistia en la possibilitat del fiduciari (primer hereu) de quedar-se la quarta part de l'herència —quarta trebel·liànica— i, eventualment, de liquidar els comptes en cada traspàs successori.

Sobre aquest tema hi ha diversos treballs de caràcter jurídic que mereixen una menció especial, com el de B. CLAVERO, *Mayorazgo: propiedad feudal en Castilla: 1369-1836*, Madrid, Siglo XXI, 1974 sobre el *mayorazgo* castellà; sobre la reforma de la institució fideïcomissària, el de C. MALUQUER DE MOTES, *La fundación como persona jurídica en la codificación civil: de vinculación a persona*, Barcelona, Publicacions i Edicions de la Universitat, 1983; sobre les peculiaritats del règim successori mallorquí, el de L. ZAFORTEZA DE CORRAL, *El fideicomiso en el derecho civil de Mallorca y Menorca*, Palma, Ajuntament, 1992, i sobre els *mayorazgos* valencians, el de P. MARZAL RODRÍGUEZ, «Una visión jurídica de los mayorazgos valencianos entre la época foral y la nueva planta», *Anuario de Historia del Derecho Español*, vol. 66, 1996, 229-364.

*y porciones de tierras llamadas la Alqueria Blanca, y las covetas enagenadas en tiempo antiguo, las quales en el de la institucion del Vinculo, segun tasacion que se ha hecho solo valian juntas unos pocos centenares de pesos, y aora reducidas al mejor cultivo, y viñedos, sin perdonar gasto ni fatiga forman un precioso terreno.*⁵

Un altre inconvenient denunciat sovint en aquest tipus d'informes és que, si bé no era necessària la llicència reial a l'hora de fundar un fideïcomís, la facultat era obligatòria quan els fiduciaris pretenien alienar totalment o parcialment els béns fideïcomesos.⁶ Les diligències prèvies a l'obtenció del permís eren llargues: primer, el particular sol·licitava facultat a la Cambra, la qual tot seguit demanava un informe d'utilitat a les primeres autoritats de l'illa, concretament al corregidor o a l'alcalde major. Abans d'emetre l'informe calia, però, nomenar perits i taxar els béns, escoltar l'opinió de diversos testimonis i el parer del successor immediat al vincle. Després, l'opinió del corregidor, juntament amb les diligències prèvies, es feia arribar al Consell de Castella, amb el suport del qual el rei concedia o denegava la facultat sol·licitada.⁷ Les diligències ocasionaven fortes despeses als fiduciaris i, sovint, tant la llarga durada d'aquestes gestions —generalment superiors a un any— com els costos que suposaven feien desistir els sol·licitants del propòsit inicial.

A part, no hem d'oblidar la manca de liquiditat que amb el temps arribà a provocar a la noblesa el fet de no poder disposar lliurement dels seus béns. Aquesta qüestió explica, des del nostre punt de vista, la seva dependència econòmica d'altres grups socials i que, per exemple, es veïés sovint obligada a carregar les seves finques amb censals o que exigís constants bestretes als seus arrendataris i, fins i tot, els freqüents embargaments de patrimonis vinculats. Les confiscacions es produïen, a instàncies de Sa Majestat, quan els titulars de béns fideïcomesos declaraven no disposar de diners en efectiu ni de béns lliures per afrontar els deutes. Aleshores rebien només una quantitat prèviament estipulada en concepte d'aliments i les altres entrades provinents dels arrendaments dels béns vinculats eren destinades a satisfer, després d'un concurs previ, els deutes dels

5. L. ZAFORTEZA DE CORRAL, *La compilación de 1961 a través de su proceso formativo: antecedentes, documentos y actas*, Palma, Universitat de les Illes Balears, 1992, 39.

6. Hem localitzat alguns expedients de facultats de desvinculació de possessions mallorquines a l'AHN. *Consejos. Gracia y Justicia de Aragón. Justicia de Mallorca*. Contenen les sol·licituds dels fideïcomissaris i les diligències prèvies a l'obtenció de la facultat, però no sempre la resposta de la Cambra. Aquestes contestacions, segons l'inventari de la documentació de la Cambra de Castella, haurien de ser en els llibres de facultats conservats a la mateixa secció de *Consejos* o, com a mínim, haurien de venir ressenyades en els llibres-matrícula (AHN, *Consejos*, Libro 2742). Tot i això, ni en els llibres pròpiament dits ni en els índexs no hem pogut localitzar cap facultat relativa a Mallorca. És molt probable que estiguin barrejades amb altres sèries documentals o, fins i tot, que s'hagin perdut.

7. El funcionament de la monarquia absoluta es basava, com han posat de manifest diversos autors, en el sistema de consells i, en concret, en el Suprem Consell de Castella. Venia a ser —per dir-ho d'alguna manera i recollint una expressió d'A. ELORZA, *La ideología liberal en la ilustración española*, Madrid, Tecnos, 1970, 36-37— «el braç dret del monarca».

creditors.⁸ Per evitar situacions extremes, i tenint en compte la manca generalitzada de béns lliures dins la majoria de patrimonis, existia només la possibilitat esmentada: la desvinculació amb llicència prèvia. Això no obstant, fins a la publicació de les mesures desvinculadores era, com sabem, el rei —primer a través de les audiències i després mitjançant el Consell de Castella— qui controlava el mercat de les terres vinculades i, com ja hem dit, obtenir el permís sol·licitat no era fàcil.

Els motius al·legats pels fideïcomissaris mallorquins en les respectives sol·licituds de desvinculació eren múltiples: pagar dots i l·legítimes als seus germans petits, afrontar despeses d'administració en general, dur a terme reparacions i millores, invertir a favor d'altres terres més productives, etc. Però, a la pràctica, les sol·licitaven gairebé sempre per la mateixa causa: cancel·lar els deutes endarrerits i aixecar o evitar la confiscació de les rendes. En els expedients de llicències per desvincular sovintegen les referències als embargaments de rendes i als concursos de creditors duts a terme per la Reial Audiència de Mallorca i altres tribunals. La majoria de peticionaris reconeixen haver tingut, a vegades en més d'una ocasió, els patrimonis confiscats i haver disposat només d'una quantitat prèviament estipulada per satisfer les necessitats de la seva casa.

La taula núm. 1, elaborada a partir dels deutes que figuren en l'expedient de desvinculació de Jeroni Alemany i Flor,⁹ il·lustra força bé les obligacions de l'hereu de la família envers els altres membres de la casa que no heretaven el patrimoni: germans i germanes, oncles, etc. Bàsicament, es tractava de donar estament a les filles o a les germanes (casar-les o dur-les a un convent) i aliments o estudis als germans petits. D'altra banda, també posa de manifest les despeses que ocasionava al testador el desig de salvar la seva ànima. Era aquest en realitat el motiu pel qual s'instituí una infinitat de misses baixes i cantades a esglésies i convents, es costejaven determinades obres religioses, se subvencionava el consum d'oli de les llànties d'algunes capelles dedicades a un sant en particular, etc. Hem comprovat, en el cas concret dels Alemany, que els deutes que amb el pas del temps podien arribar a suposar aquestes obligacions no eren en absolut menyspreables. Tot i això, no eren els únics que gravaven els patrimonis vinculats, ja que sobre la majoria pesaven censos d'origen creditici, que havien estat sol·licitats anys enrere pels anteriors fideïcomissaris.

8. Una primera aproximació a aquesta problemàtica, la podeu trobar a la meua memòria de doctorat: A. MOREY, *De la noblesa mallorquina: el patrimoni Vivot (segles XVI-XIX)*, Universitat de les Illes Balears, 1989, 143-149 i a l'article d'A. MOREY «El segrestament del patrimoni Vivot com a conseqüència de la pèrdua del fideïcomís de Desclapés (1746-1753)», *Memòries de l'Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics* 5, 1993, 17-23. Allà mateix ens referiem a altres casos documentats per historiadors de la noblesa castellana, com per exemple l'embargament dels béns de la casa d'Osuna estudiat per I. ATIENZA, «La quiebra de la nobleza castellana. Autoridad real y poder señorial: el secuestro de bienes de la casa de Osuna», *Hispania* 156, 1984, 49-81 i I. ATIENZA, R. MATA OLMO, «La quiebra de la casa de Osuna», *Moneda y Crédito* 176, 1986, 71-95.

9. AHN. *Consejos Suprimidos. Gracia y Justicia de Aragón. Justicia de Mallorca*, lligall 18.777-18.779, f. 52-53.

TAULA NÚM. 1

Càrregues de l'heretat de Jeroni Alemany i Moragues segons una relació elaborada el 1773

<i>Receptors</i>	<i>Pensió anual</i>	<i>Endarreriments</i>
Convent de Santa Margalida	6£ 18s 7 d	46£ 12s 6d
Convent de la Concepció: per una dominica de febrer	7£	42£
Convent de la Concepció: pel dot i vitalici d'una germana del fideïcomitent	12£	281£ 2s 5d
Convent de Santa Magdalena: pel dot d'una altra germana del fideïcomitent	15£	215£
Convent de Sant Jeroni: pel dot i vitalici d'una filla del fideïcomitent	12£	243£
Convent de Sant Domingo: pels oficis conventuals fundats pel fideïcomitent i la seva muller Catalina Flor	4£	24£
Confraria de Sant Pere i Sant Bernat: pel dia del patrocini de Sant Josep, instituït pel fideïcomitent	12£	121£ 6s
Convent de les Caputxines: per la festa de Ntra. Sra. del Pilar, instituïda també pel fideïcomitent	12£	76£ 13s
Al mateix convent: per la missa cantada de tots els diàssabtes que instituï el fideïcomitent	7£ 16s	40£
Al mateix convent: llegat instituït pel mateix fideïcomitent per acabar la capella de Nostra Sra. del Pilar		300£
A l'ardiaca de la Seu	3 qres. xeixa	72£
A sor Aina Alemany, religiosa de Sant Jeroni: per aliments vitalicis	75£	259£ 13s 4d
A Guillem Alemany: per assistències	68£	300£
Total	231£ 14s 7d	2.021£ 7s 3d

Altres fideïcomissaris, en canvi, havien optat per solucions distintes, com exigir fortes entrades als seus arrendataris, pactar amb els creditors o arribar a qualche acord entre els germans, perquè bàsicament, i tal com es desprèn de les declaracions dels testimonis citats, a l'hora de la veritat el segrestament no assegurava, tanmateix, la correcta conservació dels béns vinculats. Sembla, a més a més, que els administradors dels patrimonis confiscats no tenien generalment la cura necessària de les hisendes que eren al seu càrrec. No era improbable

que les rendes fossin íntegrament consumides per les despeses d'administració (notaris, procuradors, fiances, salaris diversos, etc.) i, fins i tot, que al final els creditors no cobrassin o que només ho fessin després de molts d'anys i en detriment de les terres vinculades. Aquest deteriorament es produïa, segons els titulars dels vincles, perquè els curadors no tenien esment de les seves tasques i perquè l'únic que en realitat els preocupava era que els arrendataris pagassin les rendes. No solien vigilar si s'hi feien les millores estipulades en els contractes, si s'hi produïen robatoris i altres irregularitats o si s'hi conreaven totes les terres o només les més productives.¹⁰

Les abundoses referències a la manca de liquiditat de la noblesa, d'una banda, i la necessitat que per aquest motiu manifestaven tenir molts de possessors de vincles d'establir totalment o parcialment les terres, de l'altra, ens induïa a pensar que les successives mesures desvinculadores havien d'haver tingut alguna mena de repercussió sobre el mercat de les terres abans vinculades. Havíem consultat altrament, tal com constatarem en un article anterior,¹¹ diversos escrits de la segona meitat del vuit-cents que així ho suggerien¹² i els seus testimonis precisament ens impulsaren a iniciar una recerca conjunta sobre les conseqüències del procés desvinculador a Mallorca.¹³

La meua aportació en aquest projecte general ha consistit en l'anàlisi de les repercussions de la nova legislació sobre els patrimonis nobiliaris i el present

10. Aquests inconvenients i d'altres són assenyalats, per exemple, pel comte d'Aiamans quan, el 1741, acudeix a S.M. per demanar-li permís per vendre una o dues finques i afrontar un deute de 95.125\$: *se halla con unos precisos alimentos que fueron tassados a su padre por essa Audiencia y nombrado administrador para el repartimiento de lo que sobraba entre dichos acrehedores a proporcion de sus creditos, cuyo medio ha producido tan poco fruto que en lugar del desempeño que proporcionalmente se esperaba se han producido con el tiempo mayores atrasos y ocasionan en la causa y concurso de acrehedores, que de ellos se ha formado resultando tambien otros no menores inconvenientes, pues como el tal administrador procura con todas veras, como es de su obligacion cobrar de los arrendadores para eximirse de execuciones y apremios, [els arrendadors] passen a vender las semillas y ganados del numero de los Predios con tan grave dispendio de la hacienda que ya se hallan los mas de los predios sin ganados, semillas, ni otros estimos, y con notable decadencia de las annuas mercedes de los arriendos y sin medios para reemplassarlos, de que dimana otro mayor, y mas grave perjuicio; que por hallarse dichos predios tan desacreditados no reduitan a 2 por 100, haviendo de corresponder dicho Dn. Jayme como corresponde a los intereses de las dotes, legitimas y pensiones de censos y deudas momentaneas a razon de 5 por. 100 (BBM. Fons Aiamans, carpeta 6, document 51).*

11. I. MOLL, A. ALBERTI i A. MOREY, «Tierra de fideicomisos: las consecuencias de la ley de desvinculaciones en Mallorca (1768-1865)», *Áreas* 15, 1993, 13-31.

12. L'Arxiduc, per exemple, relacionava l'augment de la petita propietat amb la publicació de les primeres mesures desvinculadores, sobretot amb la llei de 1820. Vegeu HABSBERG-LORENA, *Las Baleares...*, 1982-1993, vol. 5, 33. Vegeu també els estudis de B. CANUT, *Memoria sobre los medios de promover el incremento de la riqueza agrícola y pecuaria de Mallorca atendidos los recursos y las condiciones de su territorio*, Palma de Mallorca, Imprenta de Felipe Guasp, 1865, 3-4 i de F. SATORRAS, *Informe sobre el estado de la agricultura en la provincia de las Baleares*, Palma, Imprenta de Pedro José Gelabert, 1878, 44. D'aquests escrits es desprèn que els seus autors no dubtaven a connectar el procés desvinculador amb l'estat de prosperitat que, des del seu punt de vista, evidenciava l'agricultura mallorquina a la segona meitat del vuit-cents.

13. Concretament, dos projectes de recerca: *El procés desvinculador i l'accés de la pagesia a la terra (1768-1865)*, subvencionat pel Consell Insular de Mallorca, i una beca de la DGICYT (PS 92-0086) titulada *Tierra de fideicomisos (Mallorca, siglos XVI-XIX)*.

article recull concretament els aspectes relacionats amb el mercat de la terra. Està organitzat en tres epígrafs: crítica de la font i característiques generals dels traspessos, anàlisi del procés desvinculador i estudi detallat dels distints períodes.

L'evolució del mercat de la propietat nobiliària a través de les comptadores d'hipoteques: 1768-1862

Per demostrar empíricament les repercussions del procés desvinculador sobre els patrimonis nobiliaris, ens calia reconstruir els traspessos de propietat durant un llarg període de temps. Ens interessava conèixer la dinàmica del mercat de la terra en temps de la reforma il·lustrada de la propietat vinculada, just abans de la publicació de la primera llei desvinculadora (1820), durant el breu període de vigència d'aquella normativa, a partir de la publicació de la Reial Cèdula de 1824, després de la promulgació de la Constitució de 1836 i de la llei del 19 d'agost de 1841 i, finalment, una vegada ja conclosa la reforma agrària liberal. La consecució d'aquest objectiu implicava seguir la pista de totes les transaccions efectuades al llarg de gairebé un segle per més d'un centenar de famílies que, en general, posseïen propietats per gairebé tots els municipis en què es trobava dividida l'illa. Es tractava, certament, d'una tasca feixuga i, a curt termini, impossible de dur a terme recorrent a les fonts originals, és a dir, a les actes notariais.

Gairebé tots els protocols dels notaris mallorquins de la segona meitat del set-cents i la primera meitat del vuit-cents es conserven a l'Arxiu del Regne de Mallorca i constitueixen un fons documental força nombrós, tot i que en principi quasi incommensurable, ja que ni tan sols n'hi ha un inventari cronològic complet. D'altra banda, com que no tots tenen índex onomàstic, és impossible establir a priori i amb seguretat qui eren els notaris de la noblesa i cal mirar un per un molts de llibres, sense cap garantia que la recerca sigui fructífera. Per aquests motius ens inclinarem, ja d'entrada, per confeccionar el nostre banc de dades a partir d'altres fonts, concretament els llibres d'hipoteques i els de translacions de domini generats per les oficines de les antigues comptadores d'hipoteques. A hores d'ara, la fiabilitat, l'operativitat i la comoditat d'aquesta font per dur endavant recerques d'aquestes característiques és fora de dubte.¹⁴ A part, té també la virtut d'abraçar un període cronològic suficientment ampli —1768-1862—, és a dir, des d'abans de la primera llei desvinculadora fins a la consolidació de la reforma agrària liberal. A més, com molt bé observà M. Peset,¹⁵ té l'avantatge de ser una font que

14. Vegeu, per exemple, la crítica i els estudis posteriors realitzats per R. Congost a partir d'aquesta mateixa font, com R. CONGOST, «Una font poc utilitzada: els registres d'hipoteques», *Estudis d'Història Agrària* 8, 1990, 201-234, i per al cas de Mallorca l'article d'I. MOLL, «Els circuits de la terra (Mallorca 1768-1814)», *Randa* 20, 1990, 133-152 i B. ORELL, «Comprar i vendre a Fornalutx (1796-1836)», *Randa* 20, 1990, 153-178.

15. M. PESET, «Los orígenes del registro de la propiedad en España», *Revista crítica de derecho inmobiliario* 527, 1978, 695-716.

evoluciona al mateix temps que avança i es consolida el nou règim de propietat.

Les sèries d'hipoteques utilitzades han estat els llibres d'hipoteques per al període comprès entre 1768-1844, els llibres de translacions de dominis per als anys 1845-1862 i els llibres d'índexs complementats amb altres fonts per omplir buits cronològics. D'aquesta manera hem pogut estudiar, utilitzant quasi exclusivament la documentació generada per una sola entitat —les comptadores d'hipoteques— la dinàmica del mercat de la propietat nobiliària al llarg de prop d'un segle. Les variables estudiades a partir de l'esmentada font han estat les següents:

- *Nombre d'actes*: el total d'instruments de translació atorgats al llarg de cada període, independentment de la data de registre de les escriptures. Interessa assenyalar que gairebé sempre el total d'actes coincideix amb el nombre de parcel·les escripturades, ja que per cada propietat traspasada es fa generalment una acta diferent.
- *Nombre de propietats*: la suma de les distintes unitats de terra segregades, independentment que fossin trossos petits de terra, segregacions de grans extensions o possessions senceres.
- *Nombre de famílies responsables de les transaccions*: hem posat especial esment a distingir els distintos patrimonis nobiliaris, la qual cosa ens ha obligat a identificar les cases i a diferenciar les branques d'un mateix llinatge.
- *Nombre total de venedors*: hem introduït aquesta variable per analitzar si en general el nombre de venedors coincideix amb el nombre de famílies, és a dir, per veure si era freqüent o no que els distintos membres d'una mateixa casa tinguessin béns. Ens interessa fer aquesta constatació per veure sobretot si a mesura que avança el procés desvinculador es produeixen canvis importants.
- *Nombre de municipis implicats*: comptabilitzar aquesta variable i valorar-ne les característiques ens sembla important per poder mesurar l'avanç del procés i establir diferències qualitatives entre els distintos períodes. Partim del fet que la noblesa posseïa terres pels diferents municipis de l'illa i suposam que en el moment de projectar els traspassos seguia una estratègia determinada. Cal no oblidar, així mateix, que fins que no es publiquen les lleis de desvinculació —primer la de 1820 i posteriorment la de 1841—, la ubicació de la finca i el caràcter marginal o no respecte a la localització dels altres béns que conformaven els patrimonis vinculats eren factors presos en consideració per l'entitat responsable d'atorgar el permís de desvinculació.
- *Extensió total*: la suma de les hectàrees traspasades durant els diferents períodes. Això no obstant, les xifres que donam són merament indicatives, sobretot perquè en determinats casos no es consigna l'extensió i en altres se'n dona només una xifra aproximada.¹⁶

16. Succeeix generalment quan es traspassen possessions senceres; en les escriptures originals es diu, fins i tot, que els propietaris en desconeixen la cabuda. L'extensió no sol figurar tampoc en molts dels registres corresponents a terres dels municipis de Sóller i Deià. En aquests casos, es fa constar que la irregularitat del terreny (muntanyós i amb molts de marges i parets) no permetia

Respecte als períodes contemplats, per valorar la incidència de les successives mesures desvinculadores sobre els patrimonis nobiliaris mallorquins hem posat en relació les translacions de domini fetes per les diferents cases entre 1768 i 1862 amb les distintes etapes del procés,¹⁷ les característiques principals de les quals resumim a continuació:

- **1768-1789:** són els anys de la reforma il·lustrada de la propietat vinculada. Tot i que no es dicta cap normativa concreta en matèria desvinculadora, hi ha un ambient favorable a concedir permisos d'alienació. La condició que s'exigeix és que les cessions es duguin a terme mitjançant contractes emfitèutics i que els vinculistes justifiquin la utilitat pública del traspàs davant el Consell de Castella.

- **1790-1808:** durant aquest període té lloc la reforma fiscal de la propietat vinculada. Es publiquen successives disposicions (1793, 1795, 1798, 1799, 1800, 1803 i 1805) que tendeixen a fomentar la mobilització dels capitals vinculats en benefici de l'Estat.

- **1808-1814:** es produeix la situació d'un doble govern enfrontat: el de Josep Bonaparte, que a partir de la Constitució de Baiona (1808) emprèn la desvinculació forçosa a partir d'uns límits de renda determinats, i el dels partidaris de Ferran VII que, encara que aconseguen la publicació de la Constitució de Cadis (1812), no aborden la problemàtica de les desvinculacions. L'única diferència important d'aquesta etapa respecte a les anteriors és que són les Corts, com a dipositàries de la sobirania popular, les responsables de concedir els permisos d'alienació.

- **1814-1820:** és el període de la denominada primera restauració ferrandina, caracteritzada per les dificultats de l'Estat d'amortitzar el deute públic; es reproduïx, encara que amb més gravetat, la situació del segon període. Es planteja la necessitat de la contribució fiscal de la propietat vinculada, però la seva reforma queda congelada i la facultat d'atorgar permís de desvinculació torna a dependre del rei després de la deliberació prèvia de la Cambra.

mesurar les terres de la mateixa manera que als altres indrets de l'illa. Valgui com a exemple la resposta dels regidors de la vila de Sóller a la pregunta núm. 1 de l'apartat d'agricultura, inclosa en l'interrogatori de 1800: «*De quantos estadales, ó canas cuadradas se compone la quarterada, y si se observa la misma medida para las dehezas, que para la tierra cultivada?*» La resposta és la següent: «*En esta villa no se usan medidas, ni se gobierna por quarteradas, sino por dias de labranza, en toda especie de tierras (...) la tierra que ara una junta de machos en dos dias vendrá a tener la extencion, que en las villas del llano se da á una quarterada*» (AMP, LP, 677 bis: Sóller).

17. Per establir la periodització ens hem servit bàsicament dels treballs ja esmentats abans, sobretot el de CLAVERO, *Mayorazgo...* i el de MALUQUER DE MOTES, *La fundación...* Ens han resultat, així mateix, de gran ajut alguns estudis empírics, entre d'altres el de M. T. PÉREZ PICAZO, *El mayorazgo en la historia económica de la región murciana: expansión, crisis y abolición* (s. xviii-xx), Madrid, Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación, 1990 i el de M. GAMERO ROJAS, *El mercado de la tierra en Sevilla en el siglo xviii*, Sevilla, Universidad, Diputació Provincial, 1993. Des d'una altra perspectiva, també ens han servit les reflexions que fa B. Yun en el seu article sobre el mercat de la terra a l'Espanya moderna: B. YUN CASALLA, «Transacción mercantil y formas de transmisión de la propiedad territorial (Informe sobre el mercado de la tierra en la España moderna)», *Hispania* 191, 1995, 845-885.

- **1820-1823:** durant el Trienni Liberal es promulga la primera llei de desvinculació, concretament l'11 d'octubre de 1820. Es decreta l'abolició de tot tipus de vincles i es mana que els béns abans amortitzats passin a ser tinguts com a lliures. Es diu, però, expressament que els qui aleshores reben la consideració d'actuals possessors dels béns vinculats han de reservar-ne la meitat als successors immediats. Significa que la lliure circulació queda restringida, per tant, a la meitat dels patrimonis fideïcomesos.

- **1823-1833:** és l'etapa de la denominada segona restauració ferrandina o Dècada Ominosa. El 1823 es torna a la situació anterior a 1820 i posteriorment, amb la Reial Cèdula de l'11 de març de 1824, es disposa la restitució dels béns traspassats durant el Trienni Liberal i el reintegrament de les quantitats que se n'havien pagat. Aquesta mesura donarà lloc a nombrosos conflictes entre els compradors i els titulars dels vincles i, d'altra banda, entre els qui la llei denominava «possessors actuals» i «successors immediats». Tot i això, el que interessa retenir és que durant aquest període el mercat de les terres vinculades tornarà a dependre de la facultat reial.

- **1833-1841:** després de la mort de Ferran VII, els compradors de béns desvinculats durant el Trienni Liberal intentaràn obtenir el reconeixement dels seus drets de propietat i aconseguiran finalment la publicació del Reial Decret de 23 d'octubre de 1833. Posteriorment el Reial Decret de 30 d'agost de 1836 restablirà la llei de desvinculació promulgada durant el Trienni Liberal i, finalment, el 19 d'agost de 1841 es publicarà la llei definitiva d'abolició de vincles i fideïcomisos, que reglamenta les particions de béns i confirma els traspassos executats durant el Trienni.

- **1841-1862:** des de la publicació de la llei del 19 d'agost de 1841 no existia, almenys teòricament, cap trava legal perquè els béns abans vinculats poguessin circular lliurement. L'esmentada llei tanca, si més no des del punt de vista legislatiu, el procés desvinculador i la terra es converteix, a la fi, en un objecte de mercadeig: es pot vendre, comprar, hipotecar, dividir, etc. A la pràctica, això no significa, però, que immediatament després de la seva promulgació es produeixi un traspàs generalitzat de propietats. Cal no oblidar que, amb posterioritat a la llei de 1841, sorgeixen diversos projectes restauracionistes que són els que realment expliquen, com remarca B. Clavero,¹⁸ que la irreversibilitat de la desvinculació no s'imposi plenament fins a la dècada dels seixanta. Precisament per això hem considerat oportú fer arribar aquesta darrera etapa fins al 1862, data que coincideix amb la substitució dels antics registres de les comptadores d'hipoteques amb els nous registres de la propietat.¹⁹

18. CLAVERO, *Mayorazgo...*, 392-393.

19. Aquesta substitució es féu necessària a causa precisament de la gran quantitat d'escriptures que des de la segona meitat del vuit-cents s'anaven registrant. Vegeu M. RIVAS PALÀ, «Los libros de registro de las antiguas contadurías de hipotecas», *Boletín de la ANABAD* 1, 1978, 57-83.

TAULA NÚM. 2

Distribució per períodes desvinculadors dels traspassos de propietat fets per la noblesa mallorquina entre 1768 i 1862²⁰

<i>Períodes</i>	<i>Actes</i>	<i>Famílies</i>	<i>Venedors</i>	<i>Propietats</i>	<i>Municipis</i>	<i>Extensió</i>
1768-1789	13,60%	16,66%	15,06%	13,59%	15,48%	7,47%
1790-1808	6,68%	13,49%	13,92%	14,65%	12,90%	6,36%
1808-1814	2,18%	7,54%	5,96%	5,95%	9,03%	1,10%
1814-1820	3,79%	6,75%	5,11%	4,46%	9,03%	1,82%
1820-1823	1,04%	4,36%	3,98%	2,33%	6,45%	0,58%
1823-1833	2,70%	8,73%	7,67%	5,94%	9,68%	1,26%
1833-1841	8,07%	13,89%	11,36%	11,89%	14,84%	8,21%
1841-1862	61,94%	28,58%	36,94%	41,19%	22,59%	73,20%
Totals	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

El procés desvinculador: periodització i quantificació

La primera constatació que permeten aquestes dades és que durant aquest llarg període de temps el mercat de la terra, tal com succeïa en èpoques anteriors, no roman estàtic. Encara que és veritat que les terres de la noblesa mallorquina estaven gairebé totes fideïcomeses i majoritàriament exemptes de la lliure circulació, també és cert que periòdicament una part canviava de titular, bé per pagar dots i lligüimes, bé per afrontar la manca de liquiditat dels titulars o simplement per pròpia conveniència. De fet, els estudis de G. Jover²¹ sobre les successives segregacions dels latifundis mallorquins des de molt abans de la legislació desvinculadora posen de manifest que els propietaris les segregaven parcialment per fer front als problemes crediticis. Aquestes segregacions eren més o menys esporàdiques en funció de la conjuntura econòmica i depenien en gran mesura, a part dels condicionaments particulars de cada patrimoni, de l'evolució de la renda i els preus. Per la seva banda, V. M. Rosselló i Verger, en el seu treball sobre els canvis i les parcel·lacions en el camp mallorquí,²² fa també referència a la segregació i a la posterior venda d'algunes possessions des d'abans de les reformes liberals. Des d'un altre punt de vista, i encara que només sigui a títol testimonial, les escriptures de traspassos de propietat anteriors a 1768 registrades en els mateixos llibres de les antigues comptadores d'hipoteques corroboren aquest fet.

20. Aquesta taula ha estat elaborada a partir de les xifres absolutes que figuren en el document núm. 9 de l'apèndix de la tesi citada: MOREY, *Noblesa i desvinculació...*, 390.

21. JOVER, *Desenvolupament econòmic...*, 559-560.

22. V. M. ROSELLÓ I VERGER, «Canvis de propietat i parcel·lacions al camp mallorquí entre els segles XIX i XX», *Randa* 12, 1981, 19-60.

Aquestes constatacions no resulten estranyes si consideram que la institució fideïcomissària, tot i estar molt estesa, no abraçava, com sabem, la totalitat dels béns que integraven els patrimonis nobiliaris, els quals, a més d'estar formats de grans possessions —generalment vinculades des dels segles XVI-XVII i fins i tot des d'abans—, tenien petits trossos de terra que no sempre estaven agregats als vincles principals. Cal tenir present també que la figura del fideïcomís no era tan rígida com la del *mayorazgo* castellà; permetia, com hem vist, tot un conjunt de detraccions i per fer-les efectives es podia procedir a l'alienació d'una part dels béns fideïcomesos. Ens consta també que els fideïcomisos no sempre eren perpetus, la qual cosa volia dir que, a la mort del darrer cridat, les terres abans vinculades podien posar-se en venda. Veurem, de fet, que durant el primer període estudiat (1768-1789) sovintegen els traspassos de grans extensions i de possessions senceres perquè, precisament, s'han anat extingint les diferents línies cridades a la successió. Cal no oblidar tampoc que en determinades situacions, i sempre que hi hagués llicència prèvia, les terres vinculades es podien cedir en emfitèusi.

Tots aquests factors ajuden a entendre la desvinculació abans de la promulgació de la llei de 1820 i des de la Reial Cèdula de 1824 fins a la publicació de la llei del 19 d'agost de 1841. Tanmateix, és indubtable que fins que es promulga la Llei definitiva d'abolició —és a dir, quan la desvinculació depèn de cadascú i no del permís atorgat per una instància superior, siguin les Corts o el monarca— els traspassos de propietat nobiliària no es generalitzen. És durant el darrer període, més o menys una generació després de l'abolició definitiva dels vincles i quan ningú ja no dubta de la irreversibilitat de la llei, que es pot començar a parlar d'una intensificació dels traspassos. Una sola variable —el nombre d'actes— seria suficient per corroborar el que diem, ja que en vint anys s'atorguen moltes més actes (prop d'un 62% més) que al llarg dels setanta-quatre anys anteriors. Però és evident que augmenten també tots els altres indicadors ressenyats en la taula núm. 2: les famílies implicades, el nombre de venedors per família, les propietats traspassades, els municipis i l'extensió.

La situació d'aquests darrers anys contrasta força amb el que havia succeït al llarg del període de vigència de la primera llei de desvinculació. Durant el Trienni Liberal es registraren menys traspassos de propietat que durant els anys anteriors: el nombre de famílies implicades representa només un 4,36% sobre el total del període i, les propietats traspassades, un 2,33%. Tot i això, es produïren alguns canvis qualitatius que mereixen un comentari especial. D'una banda, el nombre de municipis implicats en les transaccions no disminuï en la mateixa intensitat que la resta d'indicadors, la qual cosa indueix a pensar que, com que aleshores els titulars de terres vinculades no havien de justificar la ubicació de la finca, podien decidir lliurement, en funció d'uns altres indicadors, quines eren les terres que els convenia més alienar. D'altra banda, és l'únic període durant el qual totes les terres segregades feien part de possessions pròpiament dites, probablement perquè els titulars podien traspassar qualsevol tipus de propietat sense haver d'obtenir llicència i, en conseqüència, no havien de recórrer a la força a les petites extensions (unitats menors) que abans de la promulgació de la primera llei de

desvinculació i durant les etapes de restauració de la propietat vinculada traspassaven amb freqüència.

TAULA NÚM. 3

Distribució per períodes desvinculadors del tipus de propietats traspassades (1768-1862)

<i>Períodes</i>	<i>Possessions</i>	<i>Unitats menors</i>	<i>Poss. + u. menors</i>	<i>% Possessions sobre u. m.</i>
1768-1789	35	29	64	54,68
1790-1808	38	31	69	55,07
1808-1814	15	13	28	53,57
1814-1820	16	5	21	76,19
1820-1823	11	0	11	100,00
1823-1833	18	10	28	64,28
1833-1841	32	24	56	54,14
1841-1862	142	52	194	73,19
Totals	307	164	471	-

En qualsevol cas, el reduït moviment de terres corresponent a la primera etapa de govern constitucional i, en general, fins a la promulgació de la Llei definitiva d'abolició de vincles (1841) suggereix la poca confiança que tant aquí com en altres indrets devien tenir els propietaris vinculistes, en aquest cas la noblesa, amb el nou règim de propietat o el temor que tard o d'hora es produís un retrocés cap a les antigues formes de propietat.²³ És evident, de tota manera, que per fer afirmacions d'aquest tipus cal estudiar separatament —distingint i caracteritzant les famílies, els individus, els municipis i les terres implicades— les distintes etapes del procés desvinculador, que a efectes d'anàlisi hem reagrupat de la següent manera:

- La desvinculació amb llicència prèvia (1768-1820)
- El Trienni Constitucional (1820-1823)
- La restauració del règim vincular (1824-1833/41)
- La culminació del procés desvinculador (1841-1862)

La desvinculació amb llicència prèvia (1768-1820)

Durant aquest llarg període de temps, les terres traspassades no sobrepassaren, segons els llibres d'hipoteques, les 3.000 ha, aproximadament un 3% de l'extensió total que aleshores controlava la noblesa tradicional. Ens consta, així mateix, que només la meitat d'aquelles terres procedia de possessions pròpiament dites; la resta eren unitats menors o petites parcel·les que, en la majoria dels casos, no

23. PÉREZ PICAZO, *El mayorazgo...*, 138.

estaven ni tan sols vinculades. Aleshores les segregacions relatives a terres de fideïcomís eren directament supervisades pel Consell de Castella i aquesta institució només atorgava permís d'alienació en situacions molt concretes: si la mala situació econòmica del peticionari no deixava pràcticament altra opció, si les terres que es volien segregar eren poc productives o si estaven allunyades de les altres finques que posseïen els titulars.

El tipus de llicències concedides fa pensar, com dèiem, que el que perseguia el Consell era assegurar la pervivència de les grans cases i, en tot cas, que determinats individus procedents de l'antiga mà major o de la nova noblesa accedissin a alguna possessió. Hem constatat que les parcel·les de pitjor qualitat i d'extensions més reduïdes foren adquirides per petits pagesos o simples jornalers, mentre que accedí a les porcions més grans, o si més no a les parcel·les que gaudien de certa entitat, tan sols un nombre restringit d'individus, generalment aquells que tenien ja terres heretades dels seus avantpassats o que s'havien enriquit amb l'exercici de determinades activitats o càrrecs: els Eymar, els Asquer, el capità Barceló, Cristòfol i Llorenç Cladera, etc. No hem d'oblidar, a més a més, tal com demostra la taula núm. 4, que algunes cases nobles pròpiament dites adquiriren també finques importants, com per exemple el comte de Montenegro i Jerònia Ferrer de Sant Jordi.

TAULA NÚM. 4

Relació de les extensions més grans de terreny segregades per la noblesa mallorquina abans de 1820²⁴

<i>Finca</i>	<i>Data</i>	<i>Cessionari</i>	<i>Adquirent</i>
Auxella (Selva)	1786	Oleza i Dezcallar, J. Ignasi	Fiol, Pere (notari)
Conques (Puigpunyent)	1784	Dezcallar i Álvarez de Zamudio, Guerau (†)	Barceló i Pont de la Terra, Antoni (capità)
Estepar (Son Servera)	[1802]	Dameto i Berga, Francesc	Vives, Llorenç (mà major)
Rafalet i Son Espanyolet (Llucmajor)	1796	Togores i Sanglada, Josep	Montserrat, Sebastià (<i>don</i>)
Salma (Artà)	1790	Togores i Cotoner, Miquel Marià	Sureda, Andreu (mà major)
Son Alfons (Calvià)	1814	Ferrer de Sant Jordi i Morro, Vicenç	Eymar y Eymar, Antonio (comerciant)

24. Aquesta mateixa taula ens serví, de fet, per il·lustrar un treball sobre la noblesa mallorquina al final de l'Antic Règim: A. MOREY, «La composició de la noblesa mallorquina al segle XVIII i la seva condició de grup terratinent hegemònic», *BSAL* 53, 1997, 170-171.

<i>Finca</i>	<i>Data</i>	<i>Cessionari</i>	<i>Adquirent</i>
Son Alegre (Marratxí)	1768	Sanglada i Puigdorfila, Maria	Ferrer de Sant Jordi, Jerònia (noble)
Son Elzèbits (Vilafranca)	1776	Boixadors i Sureda de Sant Martí, Josep	Asquer i Fontichelli, Carles (comerciant)
Son Fe (Alcúdia) Cristòfol	1806	Verí i de Togores, Tomàs Josep	Cladera i Company, (tresorer de la Seu)
Son Fortesa (Artà)	1776	Salas i Desbrull, Maria	Despuig i Dameto, Joan (comte de Montenegro)
Son Llomparts (Sóller)	1768	Bauzà i Brondo, Joana	Borras, Josep (<i>don</i>)
Son Seguer (Alcúdia)	1803	Verí i de Togores, Tomàs Josep	Cladera i Martorell, Llorenç

El Trienni Constitucional (1820-1823)

La publicació, l'11 d'octubre de 1820, de la primera llei de desvinculació resultà esperançadora per a aquelles cases que pretenien alienar alguna finca i no arribaven a obtenir el permís de la Cambra. De totes maneres, hem pogut comprovar, contràriament al que feien preveure les afirmacions de l'Arxiduc,²⁵ que les seves repercussions sobre els traspessos de propietat nobiliària foren limitades. D'acord amb els registres d'hipoteques, durant aquest període s'escripturaren només quaranta-set actes de traspàs nobiliari i hi intervingueren únicament onze famílies, aproximadament un 10% de les que aleshores conformaven la noblesa. Aquestes xifres, certament minses, ens han fet pensar fins i tot en la possibilitat d'una certa ocultació. Cal recordar també alguns dels canvis qualitius anteriorment comentats. D'una banda, el nombre de municipis implicats en les transaccions no disminuï amb la mateixa intensitat que la resta d'indicadors i, de l'altra, fou l'únic període durant el qual totes les terres segregades feien part de possessions pròpiament dites, probablement perquè els titulars podien traspassar qualsevol tipus de propietat sense haver d'obtenir llicència i, en conseqüència, no havien de recórrer a la força a les petites extensions (unitats menors) que abans de la promulgació de la primera llei de desvinculació i durant les etapes de restauració de la propietat vinculada traspassaven amb més freqüència.

25. Vegeu HABSBURG-LORENA, *Las Baleares...*, 1982-1993, vol. 5, 33.

TAULA NÚM. 5
Relació de les propietats segregades per la noblesa entre 1820-1823

<i>Venedor</i>	<i>Finca</i>	<i>ha</i>	<i>Escript.</i>	<i>Reg.</i>
Berard i Pontivic, Francesc	Son Baró (Sant Joan)	1,42	1821	1851
Cotoner i Despuig, Josep	La Cleda (Muro)	13,50	1821	1821
Gual i Pérez de Suelves, Pere	Les Veles (Marratxí)	2,84	[1823]	1823
Maroto i González, Manuel	Els Gomeles (Campos)	5,68	1823	1851
Maroto i González, Ramon; Villalonga i Ferrandell, M. Francesca	Son Ferrandell (Felanitx)	21,31	1821	1851
Maroto i González, Ramon	Son Ferrandell (Felanitx)	3,91	1821	1822-29
Poquet i Santandreu, Rafel	Biniatria (Sa Pobla)	3,55	1820	1830
Ramis d'Ayreflor i Marcel, Miquel	Son Bensasca (Sineu)	1,42	1821	1851
Sureda i Verí, Joan Miquel	Son Mut (Montuïri)	20,60	1822	1822
Togores i Sanglada, Josep	Son Togores (Lloseta)	?	1821	1851
Villalonga i Ferrandell, M. Francesca	Son Ferrandell (Felanitx)	0,36	1822	1822
Villalonga i Pinós, Felip; Villalonga i Montaner, Felip	Bendris (Manacor)	21,84	1822	1851-60
Villalonga i Rossinyol de Zagranada, Ramon	Solanda (Sant Joan)	?	1820	1820

Això no obstant, hi ha dos aspectes d'aquesta taula que mereixen un comentari especial. D'una banda, a diferència del que succeïa abans de la promulgació de la llei de 1820, hi ha possessions que pertanyen a més d'un propietari, la qual cosa pot ser interpretada com una possible conseqüència de l'esmentada normativa sobre les successions hereditàries.²⁶ De l'altra, els traspassos que ressenyam no foren generalment inscrits en el Registre d'Hipoteques durant el Trienni Liberal. Observam que la majoria no hi foren inclosos fins al 1851, en virtut precisament de la publicació d'una real ordre encaminada a aconseguir el registre d'escriptures antigues. Això creiem que pot explicar-se, en part, per la ja esmentada poca confiança que tenien en general tant els compradors com els venedors en la irreversibilitat del procés desvinculador.

La restauració del règim vincular (1824-1833/41)

Durant aquesta etapa, i sobretot fins a la mort de Ferran VII (1833), la dinàmica del mercat de la terra és molt semblant al que hem vist que succeïa entre 1768

26. Aquest aspecte ocupa també un capítol sencer de la tesi doctoral citada: A. MOREY, *Noblesa i desvinculació...*, 305-350.

i 1820. Els traspasos de propietat vinculada tornen a ser controlats pel monarca i és novament la Cambra de Castella la institució encarregada d'atorgar les facultats d'alienació. Tots els vinculistes interessats a traspassar terres de fideïcomís han de demanar nous permisos o fer servir els obtinguts anteriorment i, en molts de casos, no els resultarà fàcil aconseguir-ne. Les dades sistematitzades han posat en evidència que durant aquest període les possessions nobiliàries tornen a circular amb comptagotes i que les extensions segregades corresponen, per regla general, a terres marginals i a unitats menors no vinculades. Hem constatat que no és fins a la publicació del Reial Decret de 30 d'agost de 1836, que torna a restablir la primera llei de desvinculació, que es produeix un revifament de les transaccions de propietat nobiliària. Tot i això, hem vist també que a partir de 1833 es comencen a evidenciar alguns canvis qualitatius que constitueixen, en certa mida, un avanç del que passarà en el darrer període. La taula núm. 6 relaciona les extensions més importants traspassades entre 1833 i 1841 per la noblesa mallorquina i, encara que és veritat que durant aquests anys es continuen segregant també terres marginals i unitats menors no vinculades, demostra que ja és més freqüent que determinades cases posin en venda possessions senceres: el marquès de Beniel (can Canals), Miquel Marià Brondo i Puigdorfila (Son Camps), els Cotoner (Son Vic Vell), Marià Orlandis i Dezcallar (Son Porquer), Bàrbara Salas i Boixadors (la Caseta) i Josep Villalonga i Aguirre (Son Peroi).

TAULA NÚM. 6

Relació de les finques més rellevants traspassades entre 1833 i 1841 per la noblesa mallorquina

<i>Finca</i>	<i>ha</i>	<i>Cessionari</i>	<i>Adquirent</i>
Banderola (Sineu)	18,56	Togores i Rosselló, Pasqual Felip	Mas i Carbonell, Jordi
Son Anglada (Palma)	34,98	Dameto i Sureda, M. Fr. Zaforteza i Dameto, Tomàs	Diversos (41 parcel·les)
Son Miró (Montuiri i Porreres)	58,6	Puigdorfila i Villalonga, Josep	Diversos (41 parcel·les)
El Rafalet (Palma i Algaida)	118,62	Villalonga i Escalada, Francesc Marià	Diversos (61 parcel·les)
Son Berga (Manacor)	123,24	Fuster i Dezcallar, Felip	Diversos (18 parcel·les)
Can Canals (Artà)	214,51	Beniel i Peñacerrada, marquès de	Garau, Pere Antoni, <i>don</i>
La Caseta (Santa Margalida)	301,88	Salas i Boixadors (Bàrbara)	Ordines Cifre, Antoni; honor
Son Delabau (Llucmajor)	338,58	Borràs i Feliu, Cecília	Diversos (18 parcel·les)

<i>Finca</i>	<i>ha</i>	<i>Cessionari</i>	<i>Adquirent</i>
Son Camps (Calvià)	?	Brondo i Puigdorfila, Miquel Marià	Feliu, Jacint, comerciant
Son Peroi (Sóller)	?	Villalonga i Aguirre, Josep	Castanyer, Joan; beneficiat de la Seu
Son Porquer (Porreres)	?	Orlandis i Dezcallar, Marià	Riera, Bartomeu; beneficiat de la Seu
Son Vic Vell (Calvià)	?	Cotoner i Despuig, Josep Cotoner i Chacón, Ferran Cotoner i Chacón, Francesc	Bessiers, Juan; en nom de la seva esposa, la comtessa de Cuba

La culminació del procés desvinculador (1841-1862)

Les distintes magnituds estudiades ens han servit, com dèiem, per demostrar empíricament que no fou fins després d'haver-se publicat la Llei definitiva d'abolició de vincles i fideïcomisos que s'activà el mercat de la propietat nobiliària. I la prova més evident és, tal vegada, la relacionada amb l'extensió: en un espai de temps relativament curt (devers vint anys), es traspasaren aproximadament 12.300 ha de terra, prop del 73% de l'extensió total segregada al llarg de gairebé un segle (1768-1862) per la noblesa mallorquina. De totes maneres, el que a nosaltres ens ha interessat més directament ha estat descobrir els principals subjectes de les transaccions, mostrar el grau de participació de les famílies, analitzar les possibles causes dels traspassos i les seves repercussions sobre els patrimonis en qüestió. Per això hem fixat la nostra atenció en aquelles famílies que segregaren extensions superiors a les 50 hectàrees i ja d'entrada hem pogut constatar que el 70% d'hectàrees relatives a aquest període foren traspasades per tan sols deu famílies.

TAULA NÚM 7

Participació desigual de la noblesa mallorquina en el procés desvinculador (1841-1862)

<i>Família</i>	<i>Hectàrees</i>	<i>Percentatge</i>
Fuster de Puigdorfila	343	2,79%
Zaforteza (<i>Quint</i>)	348	2,83%
Ramis d'Ayreflor	422	3,43%
Zaforteza (<i>Burgues</i>)	462	3,76%
Lante della Rovere	711	5,78%
Montaner	732	5,95%
Ferrer de Sant Jordi	962	7,82%
Orlandis	1.078	8,76%
Caro	1.276	10,37%
Morey de Santmartí	2.626	21,35%
La resta (59 cases)	3.340	27,16%
Total	12.300	100,00%

Tot i que és inqüestionable que la manca de liquiditat es troba en la base de pràcticament la totalitat de les segregacions efectuades per la noblesa, els exemples recollits en aquesta taula ens serveixen per descobrir altres causes i per exposar les principals conseqüències del procés desvinculador sobre la noblesa terratinent: segregacions marginals, venda d'una part important dels patrimonis i pràctica liquidació d'aquests patrimonis. No hem d'oblidar, a més a més, que determinades cases arriben a principi del segle actual amb els seus dominis pràcticament intactes o fins i tot ampliat respecte a la segona meitat del segle XVIII. A continuació presentam, de forma resumida i a partir d'una selecció prèvia, les diferents possibilitats observades:

1) *La segregació de terres marginals i el manteniment de la condició de grans terratinents per part dels seus propietaris.* Nombroses cases ens han servit, de fet, per il·lustrar aquest tipus de comportament: Cotoner (línia menor), Dameto-Catlar, Villalonga-Escalada, Fuster de Puigdorfila i Dameto (marquesos de Bellpuig). Totes tenien possessions de tipologia distinta en diversos indrets de l'illa i en general només segregaren les terres de pitjor qualitat o les que sols eren aptes per al conreu de cereals. Els Villalonga-Escalada, per exemple, posseïen, com la majoria de cases nobles, un dilatat patrimoni: la Casa Roja i la Gruta, a Manacor; el Rafal, a Sòller; els Tossals Verds, Cúber i el Cosconar, a Escorca; la Torre de Canyamel, a Capdepera; el Teix, a Valldemossa, i el Rafalet, als termes de Palma i Algaida. L'única possessió, però, que traspassen, tot i la seva constant manca de liquiditat, és aquesta darrera. L'estableixen en més d'un centenar de parcel·les i a comptagotes. De fet, els establiments comencen al final del segle XVIII, continuen durant el primer terç del vuit-cents, s'acceleren a partir de la dècada dels anys trenta i conclouen una vegada ja publicada la llei definitiva d'abolició de vincles i fideïcomisos, concretament quan els Villalonga traspassen a Isabel Ripoll, vídua del comerciant Joan Riusec, i al seu fill Sebastià les terres romanents de la possessió i l'alou i el domini directe. D'aquesta manera, i endeutant-se cada cop més, aconsegueixen arribar al final del vuit-cents amb un patrimoni pràcticament intacte, tot i que tenim diversos testimonis que demostren que devers la dècada dels 90 la situació ja no podia ser més crítica.²⁷

Tanmateix, cal no perdre de vista que a l'hora d'establir els terratinents es guiaven també per altres factors, com és ara la major o menor demanda de terra existent als diferents municipis. La pressió demogràfica explica, en definitiva, la finalitat urbana de nombrosos establiments i, així mateix, que el creixement de

27. N'és un exemple la carta escrita per Teodora Fàbregues i Santander, esposa d'Antoni Villalonga i Pérez, a l'arxiduc Lluís Salvador d'Àustria, per oferir-li la biblioteca i altres finques rústiques. Aquest escrit diu textualment: «*Mi esposo D. Antonio Villalonga, mecido en noble cuna y dueño de una fortuna mas que regular, se vé hoy dia reducido á causa de especulaciones desgraciadas á entregar su hacienda á manos de tres acrehedores, para que su nombre y el de sus hijos quede en buen puesto.*» Vegeu A. MOREY, «Sobre la venda de la Biblioteca Villalonga i de la personalitat del seu compilador: Antoni Villalonga i Pérez (1821-1910)», *Actes del III Congrés El nostre patrimoni cultural: el patrimoni tudat (1836-1994)*, Palma de Mallorca, Societat Arqueològica Lul·liana, 93.

molts de pobles de Mallorca, i en concret de la capital, es produís gràcies als successius establiments de les possessions properes als nuclis de població.²⁸

2) *La venda de possessions importants, amb el consegüent descens per part dels titulars de les llistes de màxims terratinents de l'illa.* Hem pogut constatar, malgrat tot, que la legislació desvinculadora motivà que determinats fideïcomissaris alienassin, gairebé sempre per raons d'endeutament, possessions importants i perdessin, en conseqüència, posicions preferents. Una menció especial mereixen, entre d'altres, els Ramis d'Ayreflor, els Montaner, els Orlandis i els Ferrer de Sant Jordi. Aquests darrers, per exemple, entre 1843 i 1862 segreguen prop de 1.000 ha de terra: part de Deulosal, el Pujol i el Pujolet (Maria de la Salut i Santa Margalida), diverses porcions del Galatzó (133 ha) de Calvià i tota la possessió de Son Ferrer (600 ha), del terme de Palma. I, una vegada més, la causa de tantes alienacions és la impossibilitat d'afrontar deutes endarrerits²⁹ i la necessitat, a partir de les lleis de desvinculació, de disposar de diners en efectiu per satisfer drets legítims. Aquests motius —concretament l'obligació d'haver de pagar a Maria Miquela Ferrer de Sant Jordi i Amigant 20.000£ pel seu dot i 17.000£ pel de la seva difunta mare— expliquen, per exemple, que Joan Antoni Zaforteza, *olim* Ferrer de Sant Jordi, comte de Santa Maria de Formiguera, establís la possessió del Rebooster de Santa Margalida. Al 1838 deia textualment:

«No puede el Señor otorgante cumplimentar el pago ofrecido [el dot de la seva germana i de la seva mare] sin enagenar porción de los bienes que posee (...) Deseoso de salir de una vez de la deuda consabida, cuyo cobro no cesan de reclamar los sucesores de dicha su hermana y bien persuadido de que el predio el Rebooster era la finca de más facil venta de todas las que comprenden dichos sus bienes, ha determinado enagenar en porciones diferentes lo que de dicho predio ha considerado indispensable para hacerse con la cantidad de que

28. Un treball interessant en relació als establiments de finques situades en el terme municipal de Palma és el de M. A. CARBONERO, «Estructura rural i indústria a Palma (1820-1930)», C. MANERA, i J. M. PETRUS, *Del taller a la fàbrica. El procés d'industrialització a Mallorca*, Palma de Mallorca, Ajuntament, 1991, 91-100. Cal no oblidar, tot i això, que aquest fenomen no és exclusiu de Palma; el creixement de molts de municipis de Mallorca es produeix, de fet, gràcies als establiments de possessions o terres properes als nuclis de població. A. Pascual, per exemple, ha documentat l'expansió de Binissalem a costa d'algunes propietats, com can Gelabert, entre d'altres. Vegeu A. PASCUAL, *Casa i estament social en la ruralia mallorquina. L'exemple de Binissalem als s. XVIII-XIX*, Binissalem, Ajuntament, 1997.

En el nostre cas, eps hem trobat també amb algunes cases nobles que durant aquest període parcel·len terres d'aquestes característiques a altres municipis de l'illa: els Hostals de Santa Maria, per part del marquès del Palmer, i na Careta d'Artà, a instància del marquès de Bellpuig, per esmentar només dos casos dels quals hem pogut trobar els plànols. El primer ha estat localitzat a l'arxiu particular dels marquesos del Palmer i, el segon, entre els llibres d'actes del notari Francesc Sancho (ARM, S-1945).

29. Els anys 1846-1847, els problemes d'endeutament d'aquesta família eren evidents: deutes amb José Julián García, hipoteques sobre el Rafal Roig i altres finques, embargaments dels censos que pagaven els establidors del Rebooster, etc. (ARM. Reial Audiència. Plets Civils, 67/1).

*carece para poder efectuar el pago de las referidas veinte y nueve mil seiscientas libras, creído de que por este medio conseguiría su enagenacion con mayores ventajas (...) Dicho predio es otro de los pertenecientes al vínculo universal ordenado por Pedro Ramón Zaforteza, primer conde de Santa Maria de Formiguera en su ultimo testamento de diez y nueve de junio de mil seiscientos veinte y nueve (...) y no solo queda facultado el señor conde [el que aleshores posseïa el vincl] de disponer de él como propio, sino que tambien de muchos mas bienes hasta la mitad de los que comprende dicho vinculo sin previa tasacion de todos ellos obteniendo el consentimiento del siguiente llamado en orden; en virtud de lo declarado en el decreto de las Cortes de diez y nueve de junio de mil ochocientos veinte y uno, aclaratorio del de veinte y siete de setiembre de mil ochocientos veinte, rehabilitados ambos decretos por otro de treinta de agosto de mil ochocientos treinta y seis; cuyo consentimiento resulta dado y otorgado a favor del mismo señor conde.*³⁰

3) *La desfeta de determinats patrimonis i la reinversió dels diners obtinguts en altres indrets de la Península.* Entren dins aquesta casuística aquelles cases que durant el segle XVIII o la primera meitat del vuit-cents havien heretat possessions a l'illa i que a mitjan vuit-cents o bé ja no hi vivien, o bé només hi venien de forma temporal: els Pasqual de Riquelme, els Lante della Rovere, els Andreu de Nàpols, els Bustamante, els Sáenz de Ramírez, els Sentmenat, els Caro, etc. A aquestes famílies, la llei de desvinculació els donà la possibilitat de desfer-se de les terres mallorquines i de comprar, si ho preferien o si l'estat de les seves economies els ho permetia, altres possessions més apropades als seus llocs de residència o més afins als seus interessos. L'exemple que il·lustra millor aquest comportament és el dels marquesos de la Romana. El seu titular havia incorporat, gràcies a la institució fideïcomissària, els béns dels Sureda-Valero i els Salas i, per això, figurava a mitjan vuit-cents com el cinquè terratinent de l'illa. Segons les dades extractades per l'arxiduc, posseïa prop de 4.000 ha de terra, repartides per diversos indrets de Mallorca. A partir de 1858, tal com demostra la taula núm. 8, començà a desfer-se'n d'una part important i, a partir de 1875, de totes les restants. Com a contrapartida els Romana formaren un patrimoni nou, que no tenia res a veure amb el que fins aleshores havien posseït per herència.³¹ En conjunt, es tractava de devers 12.000 ha, ubicades fonamentalment als termes de Madrid, Toledo i Càceres.

30. ARM. Reial Audiència. Plets Civils, 77/1.

31. La descripció minuciosa d'aquest nou patrimoni figura a *Inventario y avalúo de los bienes relictos por fallecimiento de Don Pedro Maza de Lizana, antes Caro y Álvarez de Toledo...*, aixecat el 1893 davant el notari Bruno Pascual Ruilópez i conservat a l'Archivo Histórico de Protocolos de Madrid.

TAULA NÚM. 8
 La liquidació del patrimoni mallorquí dels marquesos de la Romana
 (1858-1878)³²

<i>Any</i>	<i>Immoble (municipi)</i>	<i>Parcel·les (ha)</i>	<i>Comprador (preu)</i>
1858	Son Matet (Sencelles)	60 p. (119,69)	Diversos
1858	Son Sant Joan (Sencelles)	5 p. (8,35)	Diversos
1858	Can Valero (Palma)	1 p. (?)	Feliu i Bonet, Jacint
1858	Pou Nou (Manacor)	35 p. (212,29)	Diversos
1858	Son Miquel Joan (Llucmajor)	1 p. (58,24)	Bonafè i Amorós, Pere
1858	Son Boscana (Llucmajor)	1 p. (123,59)	Salvà i Pons, Antonina
1858	Son Pelai (Lloseta)	46 p. (109,42)	Diversos
1858/59	Son Fortesa (Alaró)	68 p. (182,55)	Diversos
1858/60	Galdent (Llucmajor)	58 p. (345,30)	Diversos
1860	Porció de Son Sales (Marratxí)	1 p. (12,96)	Salvà i de la Calera, Jaume
1860	Son Pelai, Galdent i Son Miquel Joan	Tot el terreny no traspassat fins aleshores	Societat formada per P. Verniere, A. Mendivil i M. Homar
1860	La Cova (Valldemossa)	2 p. (3,55)	Diversos
1862	Barcelona (Bunyola)	1 p. (80,97)	Guasp i Riera, Llorenç Sureda i Verd, Antoni
1863	Biniatzar i Son Ignasi (Bunyola)	2 p. (177,57)	Fuster i Fortesa, Ignasi Fuster i Fortesa, Joan
1873	Porció de Son Sales (Marratxí)	1 p. (47 ha)	Salvà i Salvà, Jaume (43,183 ptes.)
1875	Son Sales (Marratxí)	1 p. (319 ha)	Verí, Pere de (333.000 ptes.)
1875	Porció de casa situada als carrers de Sant Feliu de l'Estanc (Palma)	770 m ²	Mercer, Rosa (30.000 ptes.)
1875	Porció de Peguera (Calvià)	1 p. (?)	Rossinyol de Zgranada, Francesc (90.000 ptes.)
1875	Casa al carrer de Sant Feliu (Palma)	577 m ²	Serra i Cabanelles, Miquel (30.000 ptes.)
1876	Son Fortuny i porció de terra anomenada cala Llamp (Andratx)	1 p. (500 ha)	Antic, Josep (205.000 ptes.)
1876	Biniorella (Andratx)	1 p. (396 ha)	Femenies i Bennàssar, Trinitat (132.871 ptes.)
1876	Bendinat (Calvià)	1 p. (1.259 ha)	Dameto i Verí, Joana (398.615 ptes.)

32. Les dades d'aquesta relació han estat generalment obtingudes dels llibres de translacions de domini conservats a l'ARM i de l'*Inventari* citat a la nota anterior. En els casos de Biniatzar i Son Ignasi, la informació procedeix del document núm. 147/3bis de l'Arxiu Fuster, dipositat a l'Arxiu del Regne de Mallorca.

<i>Any</i>	<i>Immoble (municipi)</i>	<i>Parcel·les (ha)</i>	<i>Comprador (preu)</i>
1876	L'Hostalet (agregat a Bendinat)	1 p. (577 ha)	Oliver i Palmer, Pere Joan (230.000 ptes.)
1878	Porció de Peguera anomenada cala Fornells (Calvià)	1 p. (92 ha)	Rossinyol de Zagrana, Francèsc
1878	Porció de Camp de Mar (Calvià)	1 p. (14 ha)	Rossinyol de Zagrana, Francèsc (30.755 ptes. per aquesta peça i l'anterior)
1878	Peguera (Calvià)	1 p. (445 ha)	Villalonga i Fortuny, Jaume de (190.697 ptes.)
	Total	5.803,48 ha	

4) *L'aniquilació d'alguns patrimonis i la pèrdua de poder i de categoria dels titulars.* Si bé és veritat que la noblesa no s'ha d'identificar únicament amb el grup de venedors, hem comprovat també que diverses cases ajuden a entendre fins a quin punt la llei de 1841 provocà gairebé la desaparició d'alguns patrimonis, entre d'altres el dels Morey de Santmartí. Al 1862, i en una sola acta de traspàs, la vídua de Jaume Morey de Santmartí i Andreu —Marianna d'Aspre i de Canal— va vendre més de 2.000 ha de terra, quasi tots els béns heretats del seu marit, a un antic arrendatari, Mateu Homar i Reus,³³ que es dedicava precisament a la compra i al posterior establiment de grans possessions. Aquest tipus de negoci sorgeix i es consolida, de fet, a l'empar del nou règim de propietat i implica, generalment, un grup reduït d'arrendataris, un nombre considerable d'antics mercaders i determinats professionals.

Recapitulació

De tot el que hem dit es desprèn que no és fins després de la publicació de les mesures desvinculadores dels anys 1836/1841 que es pot començar a parlar d'una certa dinamització del mercat de la propietat nobiliària. Les distintes magnituds estudiades (actes, famílies, municipis, extensió, propietats; etc.) han posat de manifest que en un espai de temps relativament curt —devers vint anys en contraposició als setanta-tres anteriors—, es traspassa el 73% de l'extensió total segregada al llarg de gairebé un segle per la noblesa mallorquina. Abans, quan el mercat de la propietat vinculada depenia del Consell de Castella i no de la lliure decisió de cada titular, la noblesa només acudia al mercat per pal·liar la manca de liquiditat i solucionar els problemes crediticis.

33. ARM. S-1.063, f. 400-404. Era natural de la vila d'Alaró i sembla que havia fet fortuna arrendant i sotsarrendant possessions olivereres i comercialitzant-ne els productes. No obstant això, a l'època que ens ocupa ja no figurava a la documentació com a arrendatari, sinó com a propietari establert al municipi de Santa Maria. Feia part, juntament amb Manuel Villar Gayangos i Antonio Mendivil Borreguero, d'una companyia dedicada a la compra i al posterior establiment de possessions i, segons sembla, era el seu agent a Mallorca, ja que els altres dos eren de Madrid.

En realitat, durant el llarg període de temps estudiat i segons els nostres càlculs, només es traspassaren unes 17.000 hectàrees que, considerant que manquen algunes extensions i que altres són merament indicatives, hem estirat fins a 20.000. Això significa que en més o menys un segle l'extensió total controlada pels membres de la noblesa minvà només al voltant d'un 18% i ajuda a entendre, al seu torn, que a mitjan segle XIX la noblesa continuàs mantenint encara el control de la gran propietat. Un simple repàs a l'extensió segregada per les distintes cases ha estat suficient per constatar que la major part de les hectàrees foren realment traspassades per devers nou o deu cases, que en conjunt alienaren quasi el 60% de l'extensió total.

A més, l'observació geogràfica de les dades ha posat de manifest que es produí una segregació selectiva de la propietat nobiliària. Els distints termes municipals no hi participaren de la mateixa manera ni amb la mateixa intensitat i l'agrupació de les dades per comarques ha permès confirmar, d'una banda, la importància del nombre de traspassos relatius al Llevant i a les comarques del Pla i del Migjorn i, de l'altra, l'escassa representació del Raiguer i de la Muntanya, tant pel nombre d'actes i famílies implicades com per l'extensió segregada.

TAULA NÚM. 9

Distribució comarcal de les hectàrees segregades per la noblesa entre 1768-1862

<i>Comarca</i>	<i>Ext. posseïda</i>	<i>Ext. segregada</i>	<i>Percentatge</i>
Palma	4.770	1.414	29,64%
Llevant	7.372	4.022	54,56%
Migjorn	30.416	4.628	15,21%
Muntanya	37.828	1.738	4,59%
Pla	27.326	4.144	15,16%
Raiguer	5.816	756	13,00%
Total	113.528	17.458	15,37%

Aquesta diferenciació s'explica, bàsicament, en funció de la distinta finalitat que tenien les terres d'aquells indrets: possessions olivereres orientades cap al mercat extern a la Muntanya i, en menor mesura, al Raiguer; eminentment cerealícoles al Pla; cerealícoles i ramaderes al Migjorn, i mixtes al Llevant. De Palma, cal dir que, tot i participar de les característiques pròpies del Raiguer, s'ha de considerar un cas a part. La seva condició de centre urbà i de capital politicoadministrativa, a més de ser el lloc de residència habitual de pràcticament tota la noblesa illenca, atorgava un altre tipus de valor a la terra. Així mateix, cal no perdre de vista que el Llevant era la zona geogràficament més allunyada de Palma i que, precisament per això —igual que Sóller pel fet de ser un municipi de difícil accés— podia ser preferit per algunes cases a l'hora d'alienar part dels patrimonis.

Mitjançant l'estudi de les característiques de les terres traspassades, hem constatat que majoritàriament feien part de possessions pròpiament dites, les quals

eren generalment establertes en distintes fases i en múltiples parcel·les. L'anàlisi de l'extensió més freqüent ha corroborat que no solien superar les dues hectàrees i que es tractava sobretot de segregacions inferiors a 1 ha. Aquest fet, al costat de la baixa qualitat de les parcel·les traspassades —principalment erms, boscos, garrigues, antigues rotes i terres de conrò sense arbres— explica que no permetessin l'autoreproducció dels seus adquirents³⁴ i, alhora, la continuïtat del sistema latifundista, ja que, per sobreviure, els compradors no tenien generalment més remei que continuar llogant la seva mà d'obra a les terres romanents de la mateixa possessió o a altres finques que encara no havien estat parcel·lades. De totes maneres, és innegable que a la llarga aquest fet repercutí també sobre la distribució dels conreus, fins al punt que alguns autors³⁵ no han dubtat a relacionar l'augment de la producció i l'expansió de determinats conreus arboris —els ametlers, les figueres i els garrovers, entre d'altres— amb la parcel·lació de les grans possessions.

Hem pogut comprovar, altrament, que la majoria de terres foren traspassades per via d'establiment,³⁶ un tipus de contracte mitjançant el qual l'establiment, independentment que tingués el domini directe o no, rebia una quantitat en concepte d'entrada i la resta mitjançant terminis a un interès concret, generalment al 3%. No obstant això, hem vist també que una gran part dels establiments fets durant aquells anys per la noblesa mallorquina podien qualificar-se, a la pràctica, de compravendes de terra pròpiament dites. Moltes cases es caracteritzaven, encara que hi ha exemples a la inversa, perquè exigien entrades elevades i pensions anuals baixes o fins i tot simbòliques, la qual cosa s'explica pel fet que el que generalment perseguïen els establimentadors era aconseguir, en un moment donat, la màxima quantitat de diners en efectiu.

En qualsevol cas, el que interessa retenir és que els canvis, o si més no la possibilitat que es produïssin, foren posteriors a la promulgació de la llei del 19 d'agost de 1841. L'esmentada normativa tancà legislativament el procés desvinculador i convertí, finalment, la terra en un objecte de mercadeig. Fou aleshores que els

34. E. Tello ha establert, per a la zona cerealícola del Pla de Mallorca i d'acord amb uns rendiments mitjans que giraven entorn dels 11,4 hl de blat per hectàrea i any, que no podien assolir l'autoreproducció aquelles unitats productives que no arribaven a les quatre hectàrees: dues destinades al conreu del blat, una al de llegums, més la terra necessària per a aliment del bestiar. Vegeu E. TELLO, «La producció cerealícola a les petites explotacions pageses des Pla de Mallorca (1850-51)», *Estudis d'Història Agrària* 4, 1983, 167-194.

35. Entre d'altres, els ja esmentats CANUT, *Memoria sobre los medios...*, 51 i SATORRAS, *Informe sobre el estado...*, 17. Més recentment, BISSON, *La terre et l'home...*, 220-223; C. CELA CONDE, *Capitalismo y campesinado en la isla de Mallorca*, Madrid, Siglo XXI, 1979, 55-62; C. MANERA, *Desarrollo económico y actitudes empresariales en la Mallorca contemporánea, 1730-1930: rasgos económicos esenciales de una sociedad prerurística*, Madrid, Fundación Empresa Pública, 1995, 66-69 i JOVER, *Desenvolupament econòmic...*, 454-460.

36. Donar terres en establiment era sinònim de cedir-les en emfiteusi, però a Mallorca, com a Catalunya, es parlava d'establiments i no d'emfiteusi tant si eren establiments pròpiament dits —perquè els establimentadors tenien el domini útil i el directe— com si només tenien l'útil i es tractava en realitat de subestabliments o de subemfiteusis. Vegeu R. CONGOST, «Emfiteusis i petxena explotación campesina en Cataluña, siglos XVIII-XIX», R. SAAVEDRA, R. VILLARES, eds. *Señores y campesinos en la Península Ibérica: Os señores da terra*, Barcelona, Crítica, vol. 1, 63-87.

titulars de béns fideïcomesos perderen el privilegi de continuar arrossegant deutes i, en molts de casos, no els quedà més remei que establir totalment o parcialment alguna de les possessions. Aquesta dinamització del mercat no significa, però, que la noblesa perdés la condició de grup terratinent hegemònic. Començàvem aquest article indicant que, a mitjan segle XVIII, un 70% de la gran propietat illenca era en mans dels membres d'aquest grup social i ens interessa concloure'l recordant que, a la segona meitat del vuit-cents, la noblesa continuava controlant encara més de la meitat de les grans possessions illenques. Si bé és veritat que la majoria de cases participaren en el procés desvinculador, també és cert que moltes hi intervingueren de forma testimonial, segregant únicament terres marginals o de rendibilitat escassa. A la pràctica, hi hagué molt poques famílies que alienassin extensions importants i, en determinats casos, no ho feren tan sols per motius d'endeutament, sinó perquè no els interessava seguir conservant certes possessions heretades dels seus avantpassats. A les famílies que residien fora de l'illa, la legislació desvinculadora els donà, a la fi, la possibilitat de transferir les terres mallorquines i invertir els diners obtinguts en les transaccions en altres indrets peninsulars. A la noblesa local, els serví per sanejar els patrimonis, liquidar deutes endarrerits i, en definitiva, començar de nou.

És evident, en qualsevol cas, que a diferència del que preconitzaven els defensors de la propietat feudal des de la segona meitat del segle XVIII, l'entrada en vigor de la legislació desvinculadora no significà la desfeta dels patrimonis nobiliaris ni la crisi de la gran propietat, bàsicament perquè la desvinculació, a diferència de la desamortització, no implicava l'expropiació i la posterior venda dels dominis territorials vinculats per part del Govern. Volia dir, simplement, que des d'aleshores els titulars ja no dependrien, per posar-los en venda, del permís reial, sinó de la seva voluntat. Serien ells qui decidirien, generalment en funció de l'estat de les seves economies, de la situació econòmica general o de la demanda de terra existent a cada municipi, quines finques els interessava alienar, de quina manera i en quines condicions.

Un darrer aspecte que m'interessa almenys introduir és que l'abolició definitiva dels vincles i dels fideïcomisos es produeix en uns moments en què la conjuntura econòmica és certament favorable al grup terratinent.³⁷ A mitjan vuit-cents, tant a Mallorca com a la resta de territoris de l'Estat espanyol, els preus s'estabilitzen i la renda de la terra —que des de final del segle XVIII— romanía gairebé estancada, entra en una fase d'alça generalitzada. Aquest fet ajuda a entendre, des del nostre punt de vista, que les mesures desvinculadores no s'aplicassin de forma generalitzada fins a la dècada dels anys setanta o vuitanta del segle passat, coincidint més o menys amb la crisi de final de segle. Des d'aquesta perspectiva, la conclusió final és que, si bé durant l'època que nosaltres estudiam es posen

37. L'anàlisi dels traspessos de propietat en relació a les variables econòmiques —fonamentalment preus i renda— ocupa també un capítol sencer de la tesi citada: MOREY, *Noblesa i desvinculació...*, 274-301.

les bases legals perquè la terra circuli lliurement, els canvis vindran més tard i, com sempre sol succeir, quan la situació econòmica general no deixi quasi cap altra alternativa.³⁸

38. Tot i que, pels motius abans indicats, haguem aturat la nostra recerca a la dècada dels seixanta, hi ha diversos treballs que ens semblen força suggeridors pel que fa a aquest tema. Podem citar, entre d'altres, els de J. ALZINA I MESTRE, *Població, terra i propietat a la comarca de Llevant de Mallorca (segles XVII/XIX-XX): municipis d'Artà, Capdepera i Son Servera*, Artà, Ajuntament, 1993; CELA CONDE, *Capitalismo y campesinado...*; F. FLORIT, *Les transformacions del paisatge rural i de la propietat de la terra a la comarca del Pla de Mallorca (s. XIX-XX)*, tesi doctoral presentada a la Universitat de Palma de Mallorca, 1983; B. PASTOR SUREDA, «Maria de la Salut: un exemple de canvi de paisatge dins el Pla de Mallorca», *Mayurqa* 17, 1976, 181-194 i A. VIDAL FERRANDO, «La població i la propietat de la terra en el municipi de Santanyi», *Estudis Baleàrics* 17, 1985, 27-56.